Социолошки преглед, vol. XXXVIII (2004), no. 1–2, стр. 23–36

Винтила Михаилеску
Национална школа за
политичке студије
и администрацију,
Букурешт

UDK: 316.422
Прегледан научни рад
Примљен: 29. 06. 2004.

ИНСТИТУЦИОНАЛНА "ТРАНЗИЦИЈА" И "ПОСТ-КОМУНИСТИЧКЕ" ПРОМЕНЕ У РУМУНИЈИ. БЕЛЕШКЕ ЗА АНТРОПОЛОГИЈУ ТРАНСПАРЕНТНОСТИ

"Транзицији" и пост-комунистичкој промени у Европским земљама може се прићи углавном као оријентисаној институционалној промени. *Стога стање у некој пост-комунистичкој земљи можемо ваљано сагледати кроз увид у начин овладавања овим обавезним институционалним променама.*

Сама чињеница друштвеног живота има свој корен у узајамним очекивањима (Мос, 1934). У ширем значењу, сматра се да се институције тичу свих узајамних и стабилних очекивања међу актерима интеракције (Парсонс, 1960). У једном више аналитичком значењу, морамо да правимо разлику међу различитим слојевима овладавања очекивањима, од опште категоризације симболичких система до легалног нивоа институционалних конвенција (Даглас, 1986). Ово институционално *легално (не нужно у модерном правном смислу) овладавање људским очекивањима обезбеђује (више или мање) поуздање, као нешто различито од поверења, има више шансе да буде (више или мање) развијено у* интерперсоналном *овладавању очекивањима кроз друштвене* мреже.

У складу са овом теоријском шемом, можемо сагледати начин и степен на који је институционална промена произвела комплементарну промену у људским очекивањима, интернализовану као поуздање у функционисање институција. Како би ово успело, институционална промена мора бити довољно "транспарентна", што значи да очекивања везана за институционалну промену морају бити што је могуће више разумљива, стабилна и смислена за становништво.

У случају Румуније, постоји значајан недостатак:

- *легалне транспарентности (легална страна институционалне промене)*
- *моралне транспарентности (поверење у промотере ове промене)*
- *стратешке транспарентности (трајна стратегија ове промене)*
- *когнитивне транспарентности ("смисао" ове промене)*

Последице овакве ситуације су следеће:

- *структурална корупција ("клептократија")*
- *веома низак ниво поверења ("поуздање")*
- *краткорочне друштвене и управљачке стратегије*
- *"само-колонијализам" (Киосев, 2002)*

Глобално гледајући, последица је драматично смањивање поверења у институције уопште, чиме се наглашава разноврсност стратегија укорењених у ограниченим мрежама селективног узајамног поверења.

Кључне речи: *институционална промена, очекивања, транспарентност, поверење, поуздање.*

Транзиција је била – и још увек јесте – пожељан жељени приступ «нормалним» реформама након пада комунизма који треба да се одвија «путем мерења удаљености између садашњег и референтног стања» и описивања «промена са стајалишта пројекта, потраге за крајњим исходом» (Sandu, 1999: 10). Овај готово еволуционистички ентузијазам по питању предвидљивости идеолошког и економског помака од тоталитаризма и државне економије ка демократији и тржишној економији трајао је тек неколико година, током којих је све више и више постајало јасно да су «крајњи исход» и «транзиција» ка њему далеко мање очигледни него што се предвиђало. Тако је појам «транзиције» као адекватног концепта увелико напуштан, а његово место је све више и више заузимао појам «посткомунизма», којим се много скромније изражавају промене које следе *после*. Сада се чини да чак ни то «после» не представља задовољавајуће смислену референцу, а неки научници већ говоре о «пост-комунизму». Друштвене промене након пада комунизма дефинитивно су се показале много сложенијима.

Но да ли то заиста значи да *транзиција* не постоји? Чини се да је, разочарана чињеницом – или тек очекујући – да су промене у посткомунистичким земљама засениле стандардни транзициони образац, већина научника нагињала ка мишљењу да «транзиција» у ствари не постоји. Или да је у крајњем случају замењује процес европске интеграције све док исти представља путоказ институционалним променама у свим посткомунистичким земљама кандидатима. «Транзиција» је тако схваћена као институционални пакет из Брисела, чија имплементација је мандатна за све земље – чак и у случају да су неки избори који се тичу пожељних институционалних оквира доступни и играју значајну улогу у оквирима и стабилности новог режима (видети у Andreev, 2004). С друге стране, тврдња да су у ствари све те (више-мање) младе нације у транзицији најмање још од половине 19. века исто је толико обмањујућа као и она да у свим тим земљама никада до сада није постојао тако заједнички и високо стандардизован (иако «договоран») захтев за брзим институционалним променама.

Концепт «транзиције» тако можемо имати на уму у циљу дефинисања путоказа институционалних промена које су наметнуте «извана и са врха». У том смислу такође треба да размотримо да се транзиција завршава приступом (Европској унији, оп. прев.) (Lavigne, 2000) – чак и ако се историја никада не завршава церемонијом. Начин на који су те институционалне промене везане са већим друштвеним променама свакако је мање мандатан, предвидљив и конвергентан – и због тога може му се може приступити под широким именоцем «пост-комунистичких» друштвених промена. Иако уграђена у исти друштвени процес, ова два аспекта свеједно могу да буду методолошки диференцирана.

Институције и њихова спољашњост

Али шта ми у ствари подразумевамо под *институцијама* и *институционалном променом*?

Рани и класичан правац дефинисања укоренио је институције у *очекивању* људи. Пирсон (Peapson, 1960) је, на пример, сматрао да се све активности између актера које су уоквирене заједничким и стабилним антиципирањем могу дефинисати као институције. То даље може да се укорени – чак иако не постоји веза између двојице аутора – у ранијој изјави Марсела Моса (Marcel Mauss) да *живот у друштву подразумева очекивање да...* (Tarot, 1999). Из овог угла гледања можемо да кажемо да људе у друштвеном животу вежу легитимна заједничка очекивања или *друштвена очекивања*. Круцијално друштвено питање за једну особу тако би било: «Која су то легитимна очекивања на којима могу да изградим свој живот?» Без одговарајућег и разумно заједничког одговора на ово питање живот пада у несигурност и, сходно томе, друштвени неред.

Али уз тако широку дефиницију истраживање институција једноставно би покрило друштво у целини – у шта је Мос стварно и веровао почетком 20 века (оп. прев.). Посматрање институције као «норме или сета норми које имају значајан утицај на понашање појединаца» (North, 1990:3) представља веће ограничавање – али и већи део «културе» је, донекле, такође «нормативан». Тако дајемо предност предлогу Мери Даглас (Mary Douglas, 1986) да под институцијом подразумевамо само *правна* очекивања. Уколико, нпр. украдем неке лепе руже из комшијске баште и дам их својој љубавници, могу да очекујем од комшије да позове полицију јер сам му украо руже, а од моје жене да ме остави јер сам их дао другој жени. Само у првом случају можемо да говоримо о институционалном очекивању.

Али таква јасна дистинкција није довољно прикладна. Друштвена очекивања постижу се на многе начине, зависно од много различитих нивоа генерализације и формализације. На идеалтипски начин можемо да разликујемо најмање следећа три груба и оријентациона нивоа:

– *лична очекивања*, која се манифестују на дну *друштвених интеракција* и при случајним или понављаним сусретима. Она понекад могу да буду заједничка великим колективима људи, као на пример у случају црквених склоништа, када људи углавном имају иста очекивања о томе шта може да се деси, али су она мање формализована и не повезују их у некој врсти заједничке одговорности.

– *трансперсонална очекивања* или *институције* налазе се на врху формализације и генерализације. Друштва институционализују само нека од својих тренутних очекивања, она која са добрим разлогом сматрају круцијалним за своје успостављене интеракције. У циљу постизања овог високо котираног циља ова одабрана очекивања морају да се прогласе «легалним» и тако оба-

вежу све потенцијалне актере. То значи да институције нису трансперсонална очекивања јер су легалне, већ су оне формализоване као легалне у циљу осигуравања њиховог трансперсоналног удела.

– *интерперсонална очекивања* или *мреже* леже негде између ових нивоа формализације и јављају се из неких заједнички обавезујућих трансакција између индивидуалних актера.

Ова типологија, наравно, покреће питање формалности/неформалности. «Неформалне институције – сматра Ханс-Јоаким Лаут (Hans-Joachim Lauth) – су институције које нису формално кодификоване службеним документима (нити уставима или законима). Формалне институције су службено кодиране писаним документима. Оне су тако регулисане правилима, имају статус конститутивних клаузула и закона, као и сталан поредак норми. Према овом разумевању, све приватне расправе или правила удруживања, који су под заштитом државе, представљају формалне институције.» Насупрот томе, "неформалне институције се темеље на самолиценцирању (тј. самопрописивању и последичном само-проглашењу)" (Lauth, 2004: 69-70). Према Лауту «неформалне институције представљају више од 'регулатива'» али мање – и специфичније су – од простих «културних образаца» (*ibidem,* 72). "...неформалне институције су (тако) више од резидуалне категорије и укључују све неформално кодификоване обрасце понашања", закључује Лаут (*ibidem,* 72).

Проблем с овом врстом дистинкције је њен (имплицитан или експлицитан) однос према институционалној формализацији садашњице која захтева правни и писани израз потврђен од стране државе. С ове тачке гледишта "обичајно право свакако представља једну врсту неформалних институција", сматра Лаут (*ibidem,* 73). Значи ли то да усмена друштва немају формалне, тј. "праве" институције? Мислим да је такво сматрање «традиционалних» и усмених институција неформалним варљиво. Очекивања покривена таквим институцијама су једнако транс-персонална и обавезујућа као модерна држава и писана очекивања, чак иако је њихов начин (али не нужно и степен) формализације различит. Таква дистинкција би такође подразумевала разматрање сукоба и тензија између старијих, "традиционалнијих" и садашњих законских институција које се у друштвима која се брзо мењају јављају у виду конфликта између формалности и неформалности – што је такође варљиво. "Старе" и "нове" институције могу да коегзистирају у "традиционалним" друштвима, такмичећи се за легитимност и стварајући сукобе лојалности на општем нивоу друштва, а не само на посебнијем нивоу "неформалних" група.[1] Зато пре-

[1] Пре неколико месеци избио је скандал по питању венчања дванаестогодишње ћерке ромског краља Cioabe, које је према мишљењу европских стручњака било против европских (и универзалних) права и стандарда. Да би удовољиле Бриселу, румунске власти су брзо интервенисале, пославши младожењу у затвор. Овај брак, уговорен међу дотичним породицама још у првим годинама живот њихове деце, није био тек «хабитус» или «неформални» чин, већ институција са својим сопственим правом и понашањем које се очекује од целе заједнице према старом и «традиционалном» обичајном закону. Конфликт са румунским (европским) државним законима био је у ствари конфликт између различитих институција и лојалности –

ферирамо употребу мање контекстуалног разликовања између *институција* и *мрежа* од ове која је раније предложена. Али у циљу разумевања како та дистинкција заиста функционише, свакако морамо да зађемо у још веће детаље.

Персоналније концентрисан приступ почећемо с чињеницом да институције, као систем транс-персоналних очекивања, функционишу покривањем одређених система улога.[2] Институције тако, по дефиницији, представљају *изградњу улога:* оне производе одређене обрасце понашања који одговарају заједничким очекивањима. То такође раде и мреже али на значајно другачији начин који ваља детаљније испитати.

Пре свега, улоге имају различиту генезу: у случају институција, улоге су углавном *прописане* на генералан и апстрактан начин и важе за *свакога* ко се у њима нађе; у случају мрежа оне могу да изникну из интерперсоналних, емпиријских односа и могу да се мењају заједно са њиховом променом. Институционална улога, од улоге грађана до улоге запослених, може да буде исход институционалне одлуке која је (више или мање) независна од конкретних људи; у већини мрежа то није могуће, у том случају изградња улога траје неко време и у себи укључује њихове будуће носиоце.

У циљу уклапања у улоге, друштвена очекивања морају бити *транспарентна*: актеру треба да буде прилично јасно шта се од њега уствари очекује. Такође треба да буду *консистентна***,** а не контрадикторна, дозвољавајући кохерентне и стабилне обрасце понашања. У случају институција транспарентност и консистенција тичу се прописивања улога, њихових општих разлога и исхода па су тако *имперсоналне*, док су у случају мрежа више *персонализоване* и тичу се карактера и предвидљивости саме особе са којом се актер бави.

Друштвена очекивања путем улога намећу специфично *ограничење* индивидуалном понашању и санкционишу трансгресију очекиваних улога. Без обзира на то како се објашњава природа забране, уобичајени исход је да она «генерише губитке индивидуама којима недостају улоге» (Lauth, *op. cit*., 68). Начин и степен у ком се то дешава различити су у институцијама и мрежама. Са ове тачке гледишта «чини се могуће да институцијама сматрамо само оне које имају (властите) *вањске механизме санкционисања* (који могу да буду успостављени од стране треће стране)» (*ibidem,* 69). То значи да трансгресија институционалних улога може бити – и обично јесте – санкционисана (такође) изворима изван оштећене особе, док ће трансгресија улоге изграђене у или од стране било којег мрежног функционисања бити санкционисана углавном или само од стране оштећене особе (особа) укључених у мрежу, тј. *интерним механизмима санкционисања*.

као и већина конфликата који се дешавају око питања «права на различитост» – а не између формалности и неформалности.

[2] Под улогама сматрамо бихевиоралне обрасце који одговарају општим очекивањима по питању значајних социјалних позиција (тј. не у случају појединачних особа и не по питању било које социјалне позиције).

Али да би заиста функционисало, ово ограничење мора да има неку врсту *легитимитета*: за развој и делење ових очекивања мора бити понуђен неки добар и дубок разлог изван саме контроле. Иза тренутних и контекстуалних разлога легитимитет мора бити укорењен у некој врсти принципа погледа на свет. Како је то срочила Мери Даглас, чак ако би неко и почео буђење заједничког интереса из, рецимо, разлога датог понашања, коначан одговор на следеће питање тицаће се начина на који се планете крећу на небу или начина на који се биљке, животиње или људска бића природно понашају. То она назива «когнитивном» димензијом институција, за разлику од «трансакционе» (Douglas 1986). Нека врста Идеје, од Бога до Људских права, смештена некако изван самог друштва мора дати легитимитет унутрашњем функционисању друштвених очекивања. «Коначан легитимитет» пренесен је дуж «институционалних нивоа» на које је указао Парсонс и који су били развијени у неоинституционализму, с бирократијом као врстом «пречице» у том ланцу, што је легитимитет сместило у специфичније и партикуларније равни. Упркос томе, овај «крајњи легитимитет» мора с времена на време да буде степенован само да би могао бити засењен у свакодневном животу бирократских разлога.

Садашње интерпретације се у великој мери смештају у оквир алтернативних интереса-идеја. Скуп (улога) очекивања може се тако сматрати легитимним због једног или другог од ова два главна разлога. «Чак економисти, које се чине незаинтересованима за тржиште идеја, већ које занима игра интереса, расправљају о овој дилеми» (Solcan, 2002:357). Питање које се намеће на основу управо изречене позиције гласи: је ли то заиста алтернатива или су то пре две комплементарне димензије истог феномена? Према аргументацији Мери Даглас, може се рећи да легитимност првог домета може да буде укорењена у *конвенцијама* смештеним на традиционалној равни интереса, али такође треба да постоји и други ниво *убеђења* (осуде, оп. прев.) која су заједничка на когнитивном нивоу идеја. Права легитимност која прописује дубоку посвећеност могућа је, чини се, једино у случају да су конвенције подупрте убеђењима (осудама).

У којој се мери институције и мреже разликују по овом питању? Да ли конвенције и убеђења (осуде) имају у ова два случаја различиту природу? То је тешко генерализовати. Па ипак чини се вероватном изјава да мреже не користе стварне конвенције и требају мање убеђења (осуда). С друге стране, институције имају потребу за легитимишућим конвенцијама и јаке су у убеђењима (осудама), барем док су те конвенције укорењене или претворне у њих. За неоинституционалисте, «институционална убеђења (осуде)» представљају део «микро-основа» институционалног живота и представљају стабилну базу понашања (Scott, 2001).

Знање о томе од чега се састоји сет очекивања није довољно да их раздели и укључи у играње заједничких улога које се темељи на тим очекивањи-

ма. Тако морамо да померимо наш фокус са друштвених очекивања и изградње улога на особу и *играње улога*.

Претпоставимо да нека особа има довољне информације о томе шта је и чему служи систем очекивања, он или она ће се ангажовати у заједничком бихевиоралном обрасцу играња улога само у случају да постоји довољан степен *поверења* да ће умешани партнери учинити по прилици исто, тј. да очекивања везана за улогу имају разумне шансе да се испуне. Друштвена очекивања – као и друштвени живот генерално – нису могућа без одређене врсте поверења, али облици које оно узима разликују се у случају институција и мрежа: у првом случају треба да говоримо о *гаранцији*, у другом пре о *поверењу*[3]. У оба случаја, поверење је углавном везано за транспарентност и конзистентност изградње улога и не представља (тек) транс-контекстуалну или културну карактеристику.[4]

Поверење није довољно да би се људи посветили одређеној улози. *Посвећеност* улози не претпоставља само поверење да можемо прихватити одређену улогу и очекивати реципрочно играње улога, већ такође и уверење да то вреди труда. Посвећеност је аксиолошки избор и као такав обезбеђује *идентитет*: особа може да игра мноштво улога, прелазећи између различитих нивоа формализације, али та особа исто тако сама себе дефинише помоћу улога којима је посвећена. То се углавном заснива на легитимитету и ограничењима изградње улога.

Посвећеност такође ствара "зависност од пута" у оној мери у којој људи тендирају ка репродуковању бихевиоралних образаца очекивања којима су посвећени – и на којима темеље свој идентитет – чак и у случају да све мање и мање људи око њих деле та очекивања и/или ако су она институционално упитна или замењена.

Што се посвећености тиче, тешко можемо да нађемо општу дескриптивну разлику између институција и мрежа. Али постоји она углавном политичке природе: друштво је јако и стабилно ако су његови чланови значајно посвећени својим институционалним улогама.

Институционалне промене и улоге у посткомунистичкој Румунији

Желимо ли да посматрамо институционалне промене прво морамо да одлучимо у шта гледати: хоће ли то бити само нормативни оквир на којем се институције заснивају или то, у случају друге крајности, такође укључује разноликост институционалних понашања и начин на који се она манифестују у

[3] "Предлажемо да договорне размене са обавезујућих договора осигуравају гаранцију, док реципрочне промене омогућују поверење". (Molm et al. 2000: 1397).

[4] Концепти "друштава са ниским/високим поверењем" или различити социолошки погледи на поверење у различитим културама раде са статистичким агрегатима који тендирају ка предвиђењу динамике поверења и тиме је есенцијализују као културни маркер.

"стварном животу"? У првом случају, нови Устав такође представља институционалну промену јер је усмерен ка томе да уоквири и регулише нова институционална очекивања. У другом случају, правој институционалној промени ваља приступити у ширем контексту друштвених очекивања и понашања успостављених правним оквиром Устава. Грубо говорећи, радије ћемо говорити о *транзицији* у првом случају и фокусирати се на друштвену промену или *трансформацију* у другом: «уместо транзиције ми испитујемо трансформације» каже Дејвид Старк (David Stark), изражавајући своје противљење ка "дизајнерском миту" транзиционих приступа у пост-комунистичким друштвима (Stark, 1995: 70). "Средњи пут" би тако био покушај премошћивања транзиционих промена институционалних правних оквира и посљедичних информација о институционалним улогама датим у друштвеном контексту.

У циљу да тога не можемо се слепо држати избора институционалних параметара које је успоставило ово или оно пост-комунистичко друштво и гледати низ главне друштвене трансформације (према Sartori, 1994). Такође је недовољно и поређење дизајна институција уз претпоставку да ће "добре" институције на крају произвести очекиване резултате путем самог свог функционисања. Наравно, растући број односа/размена заснован на новим институционалним очекивањима може да оснажи институције и смањи несигурност која се односи на њихово установљавање (што Даглас Норт (Douglass North) 1990, назива «адаптабилним очекивањима), али само у случају да су та институционална очекивања транспарентна и консистентна. Исти институционални дизајн може дати различите исходе, које "култура" сама по себи не може да објасни. Укратко, морамо гледати даље у квалитет "изградње улога" (не само у њихов законски оквир). Као и карактеристике "играња улога" при њиховим међусобним интеракцијама.

У ов□м другом делу нашег рада покушаћемо пре да погледамо како су се институционалне промене у пост-комунистичкој Румунији десиле као део свеукупне трансформације друштвене заједнице. Чинећи тако, грубо ћемо пратити дистинкције направљене у првом поглављу.

Почећемо од начина на који су институционалне промене биле емпиријски агенси при изградњи улога, указујући на њихове дисфункционлности и пречице. Наше изјаве базираћемо на истраживању направљеном у оквиру институционалне анкете којим је координирао IWM[5] и на другим релевантним информацијама из различитих извора.

– *Дисфункције транспарентности*. Основне институционалне промене ретко су биле теме друштвених дебата на којима би могла бити објашњена нова правна очекивања и њихове импликације. На пример, скоре модификације Устава презентоване су тек као кореспондирајуће «правом европском Уставу», а у први план изнесена су тек колатерална питања попут аболиције обавезне војне службе (што, у ствари, није било у потпуности тако). Понекад

[5] "After the Accession: An Asset or Liability? Eastern European Economic Cultures in the EU", Institut fur die Weissenschaften fon Menschen, Wien, 2003-2004

је чак и сам правни оквир био нетранспарентно измењен у циљу подржавања изопачене праксе. Процедурална транспарентност често је била веома ниска (ако не и потпуно одсутна), поготово у случају најважнијих институционалних промена, оних које се тичу статуса власништва: начин на који је државна имовина трансформисана у приватну "по закону" био је у многим случајнима потпуно нетранспарентан, ако ни и нелегалан.

Том недостатку углавном *законске транспарентности* ваља додати и софистициранији недостатак *когнитивне транспарентности*. Когнитивно залеђе новонасталих институција било је узето здраво за готово и подупрто ставом да су «људи разумели» њихове добро постављене разлоге. Али већина људи је тешко – или често погрешно – разумевала те праве разлоге због чињенице да су били укорењени у другим "правилима игре". Наравно, иницијално међусобно неразумевање, збуњеност или чак одбацивање између старе и нове институционалне кодификације је неизбежно у оквирима било ког контекста брзих друштвених промена, али брига за стварање добро утемељених разлога разумевања нове друштвене игре је увек потребна. Ни медији се нису трудили да нову "институционалну културу" учине разумљивијом популацији, већ их је више интересовало добро или лоше понашање главних актера.

– *Дисфункција конзистентности*. Пре свега, правни оквир институција има унутрашње недостатке у консистентности, који се тичу његове укупне оријентације (ка демократији и тржишној економији, као што је раније речено) и специфичној кохерентности. То готово уопште нема везе са сукцесивним процесом и стратешким компромисима и ње тек део "недовршене реформе" већ се тиче унутарње, логичке неконсистентности. Општа брига у овом случају је, на пример, нови Закон о раду, којег многи сматрају "комунистичким" и антитржишним иако је донесен у циљу подржавања "развоја у смеру тржишне економије". Специфични прописи су такође контрадикторни у оквиру свог властитог законског тела, омогућујући тако "адаптивну трансгресију" њихових проглашених очекивања.

Још једна врста неконсистентности је *морална неконсистентност*. Консистентност нових институционалних правила – и улога – усвојена под притиском ЕУ била је веома поткопана чињеницом да њени главни актери нису у ствари играли према тим утврђеним правилима игре. Већина високорангираних институционалних улога играна је према двоструким стандардима и често се показивала само као пречица до личне добробити. Изворну изјава високе посредничке личности можемо сматрати парадигматичном: када је тужилац би позван током једног процеса изјавио је да "поштује правило, али уколико га желе видети, треба да дођу у његову канцеларију". С морално стране не очекује се поштовање претпостављаних правних очекивања.

Последње али не и најмање важно, постоји временски распон или *стратешка неконсистентност*, законски уоквирена очекивања која се непредвидљиво мењају преко ноћи. Све особе интервјуисане у нашој анкети оптужиле

су нестабилност овог процеса институционалне промене, која и даље опструише увид у њихове дугорочне циљеве и средства (тј. чињеницу да су прописи који се тичу приватизације били модификовани 51 пут, они који се тичу ТВА 81 пут у року од 9 месеци, итд.).

– *Дисфункција легитимитета*. Изградња легитимитета иде руку под руку с когнитивном транеспарентношћу. Когнитивно залеђе фундаменталних институционалних промена није било само нетранспарентно, оно није чак било ни предметом бриге. У случају Румуније, став новонасталих институција и њихових вођа био је *само-колонијалан*: “цивилизовани људи” понашају се тако и тако, па и ми морамо то да научимо. Легитимност је пројектована на “цивилизовани Запад”: они знају шта раде, па ако ћемо и ми да радимо то исто, то значи да је добро. Пун погодак! Једина брига – са дискутабилним исходом – била је политичка легитимност, прецизније њен “процедурални” аспект. Изградња (углавном политичких) конвенција тако није била пропраћена бригом о комплементарним убеђењима, јер их је требало одабрати из друштвене имагинарности састављене од неких парола попут “капитализам”, “демократија”, “тржишна економија”, “цивилизација”, итд.

– *Дисфункција ограничења* не значи недостатак контроле већ њен углавном идиосинкратски израз. Санкционисање трансгресије правних очекивања често је неуравнотежено, уз велико попуштање на врху друштва и претеривање на његовом дну. Ограничења и казне су тако високо персонализоване и/или контекстуалне.

С друге стране, играње улога је високо зависно од тих дисфункција институционалне изградње улога, које врше притисак на поверење и на посвећеност.

Недостатак поверења је једна од највише инкриминисаних карактеристика румунског пост-комунистичког друштва. У свеобухватном прегледу литературе о овом питању начијеном у оквиру ACCESS пројекта, Себастиан Лазариоу је закључио да “се Румуни ниско котирају по свим типовима 'поверења' који су изучавани као компоненте друштвеног капитала”. Као што су изјавили Латки и Еванс, тако низак ниво поверења пре осликава ефективност политичких и економских институција него што утиче на њу (Leti and Evans, 2001). Детаљније, “чини се да је неповерење научено кроз искуство корупције у односима с државним институцијама” (Berevoescu et al 1999:130). Без обзира на то, чини се да је највише инкриминисано оно што називано сигурношћу, док поверење стоји компаративно боље[6]. Такође је вредно помена у овом контексту да су “везе” – а тако и мрежне трансакције – као главна средства успеха у већој мери помињане у истраживањима јавног мнења последњих година, при чему више од 60% популације верује да то “нормалан” начин функционисања нашег друштва. То се може интерпретирати као значајна заслуга институционалног играња улога јер не обезбеђују довољно сигурности и

[6] Прецизна евалуација је тешка због различитих теоријских приступа поверењу и различитих методолошких начина његовог мерења.

укљученост у лабавије дефинисане мреже селективних "веза" које се базирају на поверењу.

– *Недостатак посвећености*. С обзиром на горе наведене дисфункције дизајна институционалних улога, тешко можемо да окривимо људе за устезање по питању посвећивања институционалним улогама. Екстремна последица тога је значајна тенденција самодизајнирању улога и њиховом високо персоналзиваном игрању које је тек слабо и контекстуално повезано са ширим системима заједничких друштвених очекивања.

Покушамо ли да повежемо начине на које су нове "транзиционе" институције изградиле своје одговарајуће институционалне улоге и начин на који их људи играју, добићемо следећу грубу слику институционалног понашања у Румунији:

– *Слабост контрактуалног понашања*. Како је већ истакнуто у многим интервјуима са страним предузетницима, «сувише флексибилности на почетку доноси невоље на дуге стазе». Посао који од самог почетка није утврђен на специфицираним условима – изјавили су страни предузетници – оставља сувише места за флексибилност и даље преговоре, а на дуге стазе у пословним односима доноси незадовољство, недостатак поверења код пословних партнера и сталну несигурност по питању пословних изгледа. Уопштеније, институционалне улоге – од широких грађанских до строго пословних прописа – често се не сматрају обавезујућим договорима или "уговорима", већ пре личним трансакцијама. Разлоге за то треба (такође) тражити у релативном недостатку транспарентности и консистентности институционалних улога.

– *Превладавање краткотрајних стратегија.* Општи недостатак дугорочне предвидљивости (стратешка недоследност) изнедрила је краткорочне стратегије као савршен "рационални избор". "Научили смо размишљати дан за дан" – углавном говоре обични људи. Али краткорочне стратегије су такође уобичајен разлог замерки страних предузетника када су у питању њихови румунски партнери.[7] У политици се све анализе слажу око недостатка правих социјалних пројеката који би били презентовани и примењени од стране политичких сила. Слоган "*Хајде да заборавимо на сутра*" претворио се у националну химну.

– *Трансгресија друштвеног простора и збрканост улога.* Већина страних предузетника жалила се на преклапање пријатељских мрежа и институционалних односа. Многи Румуни су са своје стране потврдили како своје послове воде на пријатељској бази, наглашавајући како то чине и њихови западни партнери у циљу продужавања својих каријере и у пословне сврхе. Како било, јасно је да "везе" играју много већу улогу у економском животу Румуније него што је то случај у иностранству, те да се константно преплићу са институционалним улогама – то је питање око кога се сви слажу. Румунски менаџери праве мање разлике између професионалног и приватног живота

[7] Вредно је спомена да 50 % румунских приватних предузетника задржава државни посао "за сваки случај".

него што је то нормално случај на Западу. Резултат преклапања између пословних и домаћих одговорности такође је проузроковао запрепашћење западњака, посебно када се ради о питањима везаним за радно место. Фузија између посла и осталих друштвених простора је вероватно најпластичније приказана кроз одсуство дистинкције између "радне одеће" и "одеће за изласке": жене су посебно претерано "срећене" за посао, приметили су страни предузетници. Уопштено, високо професионалзиване улоге се често играју у различитим друштвеним просторима са специфичним захтевима карактеристичним за улоге, што производи збуњујуће мешање између јавног и приватног, институција и мрежа, итд.

Аномија. Најопштија карактеристика играња улога, која оцртава њихов друштвени контекст, је стање алармантне аномије. Како је већ раније наглашено, друштва институционализују само нека од тренутних друштвених очекивања, она која се због доброг разлога сматрају круцијалнима за важеће друштвене интеракције. Та одабрана очекивања се тада уобличавају као "легална", обавезујући тиме све потенцијалне актере који би у разумном степену требали да деле заједничка институционална очекивања. Ово се међутим дешава на алармантно ниском степену: у многим случајевима људи не очекују да други људи имају легална очекивања, нити да се њима подвргну. Недавно проведено истраживање јавног мнења у Букурешту[8] нуди неке назнаке у том смеру. На пример, када су их питали да ли верују да би људи поштовали евентуално ново правило о циркулацији, само 30% испитаника одговорило је позитивно. У случају институционалних улога (судија, јавни службеник, итд.) позитивна очекивања пала су још ниже (само 12 од 19% испитаника верује да та службена лица заиста играју своје улоге према правно важећим очекивањима). Такође је веома важна чињеница да већина ових особа никада није имала директно негативно искуство на том пољу, што њихова очекивања чини наученим и уопштеним заблудама.

Закључне примедбе

Под поменутим околностима везаним за институционалне промене и изградњу улога, људи уочавају извор промена као ванински, нетранспарентан и насумичан. Он је тако непредвидљив и ван њихове контроле. У односу на количину информација које имају и/или њихову перцепцију, истичу коцкање корумпираних моћника и не очекују од других људи да деле и поштују легално успостављена очекивања. Већина од њих зато покушава да нађе властити начин сналажења, који не може – а разумски гледано не би ни требао – да обухвата дугорочне стратегије већ се односи на посве краткорочна опортунистичка решења. Институционалне праксе су тако посматране као нови сет трансакционих прилика и ограничења с којима људи треба да се носе... у на-

[8] Истраживање провео Факултет политичких наука (SNSPA), координација Алфреда Булаиа, необјављен рукопис.

мери да наставе властитим путем. Пошто им недостаје "сигурност", људи напредују пажљиво, бирајући само она "решења" за која сматрају да ће бити одговарајућа у њиховом случају и тако правећи неку врсту "пузле промене", састављене од више-мање насумичних комадића без било какво предвидљивог резултат који ваља постићи осим рутине дневних обавеза – или замишљене добробити. У циљу постизања тих алтернативних и опортунистичких стратегија, они могу да инструментализују постојеће односе и/или произведу нове адаптиране *мреже* између "поверљивих" партнера.

Као далекосежни ефекат, овај још увек нејасан и већином несигуран институционални живот производи мање јасну перцепцију граница и помака између личног и професионалног живота него што је то обично случај на Западу. Лични живот и навике се у потпуности мешају са институционалним животом и дужностима. Штавише, постоји значајна тенденција самоустановљеног играња улога у друштвеним просторима, које су релативно неповезане са ширим системима заједничких друштвених очекивања.

Тако можемо да закључимо да пост-комунистичке институције као главни актери друштвених промена у великој мери нуде *конвенције без сигурности*: оне у многим случајевима "немају смисла" или не побуђују поверење код људи који би требали да им се придруже. Чак ни постојеће конвенције нису консистентне и транспарентне. Надаље, то временом производи емпиријски манифестан јаз између онога што грубо можемо да назовемо *легалном земљом институција* и *стварном земљом мрежа*. Опште поверење у институције, захтевано у контексту европске интеграције, је трајно изазвано од стране интерперсоналног поверења у одређеним мрежама. Тако постоји "унутрашњи културни сукоб" с разноликошћу хибрида генерисаних путем контекстуалних интеракција између (грубо говорећи) институција и мрежа.

Једини излаз, као и увек, представља ојачавање институција. Као што је изјавила Мери Даглас (1986), проповедање доброг циља особама које верују у директно супротне ствари никада не помаже. С друге стране, институционални успех је могућ – бар у демократским друштвима – само у сложеним условима транспарентности, консистенције и легитимности горе наведеног. Без тих «функционалних» захтева неће помоћи ни најбоље институционално уређење.

Vintila Mihailescu
The National School of
Political Studies and
Administration,
Bucharest

S u m m a r y

INSTITUCIONAL “TRANSITION” AND “POST-COMMUNIST” CHANGES IN ROMANIA. NOTES FOR AN ANTHROPOLOGY OF TRANSPARENCY

“Transition” and post-communist change in European countries may be approached mainly as an *oriented institutional change.* We may thus get an important insight in a post-communist country’s state of art looking at the *way* theses mandatory institutional changes have been mastered.

The very fact of social life is rooted in mutual *expectations* (Mauss, 1934). In a broad sense, even institutions were considered to concern all the mutual and stable *expectations* between actors involved in interaction (Parsons, 1960). In a more analytical sense, one has to distinguish different layers of expectation mastering, from the general categorization of symbolic systems to the legal level of institutional conventions (Douglas, 1986). This *institutional legal* (not necessary in the modern juridical sense) mastering of people’s expectations provides (more or less) *assurance*, as different of *trust*, more likely to be (more or less) developed in *interpersonal* mastering of expectations via social *networks*.

According to this theoretical scheme, one may look at the way and degree institutional change has produced complementary change in people’s expectations, internalized as assurance concerning the institutional functioning. In order for this to succeed, institutional change has to be sufficiently “transparent”, meaning that the expectations linked to institutional change have to be as much as possible comprehensive, stable and to “make sense” for the population.

It turns out that, in the case of Romania, there is a high lack of:

- legal transparency (concerning the very legal stake of the institutional change)
- moral transparency (concerning the truthfulness of the promoters of this change)
- strategic transparency (concerning the lasting strategies of this change)
- cognitive transparency (concerning the “sense” of this change)

The main outcomes may be considered the following ones:

- structural corruption (“cleptocracy”)
- very low rate of trust (“assurance”)
- short term social and managerial strategies
- “self-colonialism” (Kiossev, 2002)

As a global outcome, one may point at a dramatic lowering of assurance concerning institutions in general, thus stressing a variety of strategies rooted in limited networks of selective mutual trust.

Key words: institutional change, expectations, transparency, trust, assurance.